

Grzegorz Zamojski

ORCID: <https://0000-0002-2338-6028>
(Politechnika Rzeszowska)

Opis powiatu ropczyckiego z 1873 roku

Tekst stanowi edycję źródłową dokumentu znajdującego się w zespole nr 1025 *C.K. Starostwo Powiatowe w Ropczycach*, w zasobie Archiwum Państwowego w Rzeszowie. Został on sporządzony przez Karola Grötschela, referenta ekonomicznego w starostwie. Jego treść skupia się głównie na warunkach funkcjonowania rolnictwa stanowiącego podstawę utrzymania zdecydowanej większości mieszkańców powiatu.

Słowa kluczowe: Ropczyce, Galicja, Archiwum Państwowe w Rzeszowie

Wprowadzenie

W rzeszowskim Archiwum Państwowym przechowywany jest niewielki zespół nr 1025 – *C.K. Starostwo Powiatowe w Ropczycach*, w którym są dwie jednostki archiwalne pochodzące z lat 1872–1876 i obejmujące zaledwie 0,02 mb. Zespół ten został utworzony w trakcie skontrum przeprowadzonego w tym archiwum w 1996 r.

Wartość akt zachowanych w zespole jest o tyle większa, że zniszczenia obu wojen światowych poczyniły ogromną wyrwę w archiwaliach z terenów położonych na zachód od Rzeszowa. Przykładem niech będzie fakt, że przechowywany w tym archiwum zespół *Akta miasta Sędziszowa Małopolskiego* liczy zaledwie dwie jednostki archiwalne. Są to dwa przywileje staropolskie, które jeszcze przed wybuchem II wojny światowej znalazły się w zbiorach muzeum w Rzeszowie.

W zespole tym w sygn. 2 zachował się bardzo ciekawy i wartościowy *Opis powiatu szacunkowego ropczyckiego*, datowany na styczeń 1873 r. Jest to 32-kartkowy dokument zachowany wewnątrz jednostki archiwalnej, na kartach 24–55. Odręczny dokument został sporządzony przez Karola Grötschela, zajmującego w ropczyckim starostwie stanowisko „ck referenta ekonomicznego”.

Prezentowany *Opis powiatu...* powstał dla potrzeb podatkowych. Miał sprzyjać określeniu wielkości dochodów osiąganych przez mieszkańców powia-

tu i zależnego od nich rozłożenia obciążeń fiskalnych. Dokument składa się z dwunastu części omawiających warunki geograficzne powiatu, w tym położenie, ukształtowanie powierzchni i klimat (s. 24–28), stosunki ludnościowe (s. 33v–37) i warunki komunikacyjne (s. 32–33). Dokument skupia się jednak przede wszystkim na warunkach funkcjonowania rolnictwa, które stanowiło podstawę utrzymania zdecydowanej większości mieszkańców powiatu. Dokładnie omawia więc strukturę własności ziemi (s. 28–31v), jej podział (s. 42v–44v) i obrót gruntami (s. 50v–52), meliorację (s. 32), sposób gospodarowania (s. 44v–50), wysokość uzyskiwanych plonów (s. 31v–32) oraz produkcję w trzech działach – minerałów (górnictwem), roślinną i zwierzęcą (s. 37–42v). Opis powiatu kończą dwie informacje tabelaryczne – wykaz gmin podzielonych na dystrykty kwalifikacyjne oraz wykaz gmin i samodzielnych obszarów dworskich należących do ropczyckiego powiatu szacunkowego (s. 53–55).

Warto zwrócić uwagę na szczegółowość i logiczność prowadzonego opisu. Wszystkie podane informacje skupiają się bowiem na uzyskaniu informacji dotyczących warunków gospodarowania, wielkości uzyskiwanego dochodu i w związku z tym wielkości nałożonych obciążeń podatkowych. *Opis powiatu...* prezentuje wiele szczegółowych informacji dotyczących codziennych warunków życia ludności, trudności komunikacyjnych, handlu czy rzemiosła. To cenne źródło wiadomości o społeczeństwie powiatu ropczyckiego.

W przygotowanej edycji zachowano oryginalną pisownię, nie ingerując w treść dokumentu, który został opatrzony jedynie najbardziej niezbędnymi przypisami. Uznano, że taka forma publikacji dokumentu pozwoli przedstawić charakterystyczny język, jakiego używano przed półtora wiekiem w okolicach Ropczyc i Rzeszowa.

Opis powiatu¹

1. Położenie, rozległość i granice powiatu, ilość gmin i samoistnych obszarów dworskich

Powiat szacunkowy obejmuje całe starostwo Ropczyce i położony jest między 39 i 40 stopniem wschodniej długości a 49 i 50 stopniem północnej szerokości.

Objętości przestrzeni wynosi w ogóle 129183 morgów 1216 sążni [kw.]². Największa szerokość powiatu od południa do północy 6½ mil, największa długość od wschodu do zachodu zaś 3 mil.

¹ Archiwum Państwowe w Rzeszowie, C.K. Starostwo Powiatowe w Ropczycach, sygn. 2, Opis powiatu szacunkowego ropczyckiego, k. 24-55.

² Czyli 743,4064 km².

Powiat ten graniczy na północ z gminami Przeclawiem i Dobrynią³ należące do starostwa oraz powiatu szacunkowego mieleckiego, – z gminami Niwisko⁴, Trześnia⁵, Nowa Wieś, – dalej na północny wschód z gminami Wola Domatkowska, Bukowice⁶, Przedborze⁷ należącymi do starostwa względnie powiatu szacunkowego w Kolbuszowie.

Na południe z gminami Gogołów, Glinik Górny, Stępina, Cieszyna i Kobyle, przynależnymi do starostwa względnie powiatu szacunkowego w Jaśle, z gminami Kozłówek i Dobrzechów dalej na wschód z gminami Grodzisko, Nowa Wieś, Czudziec⁸, Wola zgłobikowska⁹, Zgłobień¹⁰, Błędowi¹¹, Trzcina¹², Bratkowice i Poręby¹³ należącymi do starostwa względnie powiatu szacunkowego w Rzeszowie.

Na zachód z gminami Kamionna¹⁴, Grudno górne¹⁵, Głobikowa, Braciejowa, Staszówka¹⁶, Stobierna, Zawada, Brzeznica, Bobrowa i Korzeniów, przynależnymi do starostwa pilsniejskiego względnie powiatu szacunkowego. Powiat ten składa się z 74 gmin i 35 samoistnych obszarów dworskich.

2. Ogólny kształt powierzchni ziemi

Pod tem względem dzieli się powiat na dwa główne działy mianowicie:

- a) równiny i falowate pagórki,
- b) podgórze.

a) Dział Iszy poczyna się na północnej granicy równiną zajmująca blisko $\frac{1}{4}$ część powiatu i ciągnącą się przez całą jego długość, ku południowi aż do gmin Sepnica, Lubzina, Brzeźówka, Ropczyce, Pietrzejowa, Kozodrza, Zdziały, Borek wielki, Wolica piaskowa, Kawęczyn, Olchowa, Będziemyśl i Dąbrowa, w których już poczynają się falowate pagórki zajmujące prawie środkową część, niemal tej samej przestrzeni co równina, i dochodzące w swem ku południowi skierowaniem rozgałęzieniu, odznaczającym się w ogóle łagodnymi

³ Właściwie: Dobrynin.

⁴ Właściwie: Niwiska.

⁵ Właściwie: Trześń.

⁶ Właściwie: Bukowiec.

⁷ Właściwie: Przedbórz.

⁸ Właściwie: Czudec.

⁹ Właściwie: Wola Zgłobieńska.

¹⁰ Właściwie: Zgłobień.

¹¹ Właściwie: Błędowa Zgłobieńska.

¹² Właściwie: Trzciana.

¹³ Miejscowość niezidentyfikowana.

¹⁴ Właściwie: Kamionka.

¹⁵ Właściwie: Grudna Górna.

¹⁶ Właściwie: Stasiówka.

pochyłościami, które dowóz nawozu nieutrudniają. Na terytorium gminy Chechły do wysokości 1185 stóp¹⁷ nad powierzchnię morza.

b) Dział drugi, Podgórze zaczyna się od gmin Okonina¹⁸, Łączki, Gnojnica, Zagorzyce, Bystrzyce i Wiśniowa Szumski (?), zajmują mniejszą połowę powiatu mianowicie tegoż południową część.

Cały ten dział poprzeczany pasmami wzgórz, których przyplaszczony grzbiety w gminie Konice i Szkodna dosięgają do wysokości 1272 stóp¹⁹ nad powierzchnię morza, gubiąc się dalej znów w miernie i różne strony pochyłych, dowóz nawozu niezbyt utrudniających stokach.

Tylko na samym południowym krańcu a to w gminach Jaszczurowa, Szufnarowa, Niewodna, Różanka, Pstrągowa zmienia się to podgórze, przybierając charakter już więcej górski, z stokami bystro pochyłymi w różne strony podpadającymi spłukiwaniu i utrudniającymi tak wywóz gnoju jak też zwóz plonu. Tu już grzbiety znacznie wyższe od poprzednich dosięgają w gminie Jaszczurowa do 1735 stóp²⁰ nad powierzchnią morza, najniższe położenie 588 stóp²¹.

Nad potokami w dolinach przeczynających w mowie będące podgórze²² w różnych kierunkach leżą łączki i część zabudowań. Znaczniejsza jednak część zabudowań leży zwykle otoczona rolami na pochyłościach, których grzbiety w części lasami są pokryte.

Dział ten poprzeczany w różnych kierunkach dolinami. Najgłówniejsza ciągnie się od zachodu na wschód w południowym zakątku powiatu wzdłuż rzeki Wisłok.

Druga już mniej szeroka, lecz z reszty dolin najznaczniejsza zaczyna się w południowej stronie w gminie Nawsie ciągnie się w północno zachodnim kierunku przez gminy Wielopole, Rzegocin, Glinik, Broniszów, Łączki, Łopuchowa i przechodzi w gminę Chechły do I^{go} działu, w którym już dalej w równinie się gubi.

Najgłówniejszą rzeką jest Wisłoka i Wisłok. Ostatnia wchodząc z jasielskiego powiatu przeczyna się na południowym krańcu przez gminę Wiśniową ad Frysztak, Jazową i wpada, płynąc jeszcze przez tutejsze gminy Tułkowice, Kalembina i Korzuchów po 1 milowym długości biegu do powiatu rzeszowskiego.

Pierwsza zaś przychodzi z Pilzmańskiego [sic! – G.Z.] powiatu, płynie wzdłuż granicy gmin Pustków, Męciszów, Tuszyma i wpada niewkraczając nigdzie w tutejszy powiat, w północno zachodnim krańcu po 1½ milowym długości biegu do powiatu mieleckiego.

¹⁷ Czyli 374,58 m npm.

¹⁸ Właściwie: Okonin.

¹⁹ Czyli 402,08 m npm.

²⁰ Czyli 548,43 m npm.

²¹ Czyli 185,87 m npm.

²² Tj. omawiane, przedstawiane.

Obydwie rzeki ani są splawne ani bywają używane do pędzenia jakich bądź zakładów, rzadko kiedy też wylewają bo koryto ich szerokie i głębokie. W razie jednak wylewu sprawiają dość szkody przez zanieczyszczenie, lecz wynagradzają takową poniekąd użyźnieniem pól, przez pozostawienie namułu.

Oprócz wyżej wymienionych dwóch rzek, jest w powiecie jeszcze znaczna liczba potoków z których najważniejsze są następujące:

1. Wielopolka, wypływa z źródeł w gminie Nawsie, przepływa południową część powiatu w kierunku północno zachodnim i wpada w gminę Paszczyzna do Pilzmeńskiego powiatu.
2. Bystrzyca poczyna się z źródeł w lasach na granicy gmin Bystrzyca i Wiśniowa położonych, płynie w kierunku północnym przez gminę Wierzyce, gdzie się z innymi z wzgórz płynącymi potokami łączy, dalej przez Sędziszów gdzie nazwę Stararzeka przybiera i wpada w gminę Kozodrza do Wielopolki.
3. Budzicz²³ poczyna się w gminie Szkodna, płynie w północnym kierunku aż pod Sędziszów, łączy się tam z potokiem płynącym przez Górę Ropczycką i wpada po krótkim dalszym biegu w Borku małym do Starej rzeki.
4. Pstrągowa płynie z północno zachodnich grzbietów gminy Pstrągowa i wychodzi w tejże samej gminie w powiat rzeszowski.
5. Potok Zawadzka przypływający w zachodniej stronie z gminy Zawada, a wpadający po krótkim biegu w gminie Paszczyzna do Wielopolki.
6. Potok Ocieka ma źródło swe w lasach gminy Rudy i Cierpisz, płynie od wschodu na zachód i wpada w gminie Tuszymo do Wisłoki.

Żaden z pomienionych potoków nie służy do splawiania lub zawodnienia. Wszystkie potoki w powiecie się znajdujące choć w lecie wysychają to przecież na wiosnę podczas tania śniegów, i w lecie po ulewnych deszczach, zwykle wylewają, przed zebraniem plonów robiąc szkody, bo grobel chroniących od wylewów niema w całym powiecie.

Po każdym wylewie z powodu kształtu powierzchni, wody dosyć szybko się gubią – z tego też powodu nowe tworzenie bagien nie następuje.

Na równinach składa się osad po wylewach zwykle z miążkiego piasku i namułu, w górach częściej z drobnego żwiru i namułu. Właściwych stawów w powiecie niema; znachodzą się tylko zbiorniki wody, które do pędzenia małych 12^u młynów i 3 tartaków służą i zarybiane ani spuszczone nie bywają. Na Wielopolce jest 4 małych młynów 2 tartaki każdy o jednej pile.

W powiecie znachodzą się wprawdzie tu i owdzie błota wśród gruntów, lecz znacznych przestrzeni one niezajmują.

Moczarów całkiem niema, zato są wydmy piasku lotnego w gminach Czarna, Kamionka, Leszcze, Ocieka, Kozodrza, Zdziary wynoszące w przy-

²³ Właściwie: Budzisz.

bliżeniu do 600 morgów nieprzynoszące najmniejszego pożytku, owszem szkodzące czasie burzy wietrznej sąsiednim gruntom, pokrywając je miejscami warstw a nieurodzajnego piasku.

Osuwiska ziemne znajdują się wprawdzie tu i owdzie w wąwozach i na uboczach w południowej części powiatu, lecz są mało znaczące i niestanowią zawady w gospodarstwie.

3. Stosunki klimatyczne

Między obu działami powiatu, choć wogóle nie znaczne, to przeciesz [sic! – G.Z.] istnieją różnice w klimacie. Równiny i falowate pagórki mają klimat łagodniejszy. Rodzi się tu zboże ozimowe i jare, rośliny okopowe i pastewne. [Uchwalone poprawki komisji. Często zdarzają się przymrozki nie tylko w kwietniu i maju lecz także i w czerwcu – przypisek z prawej strony tekstu – G.Z.]. Zima śnieżna trwa tu zwykle od listopada do połowy marca, czasem poza marzec aż do kwietnia, często przymrozki i śnieg zdarzają się nie tylko w kwietniu lecz nawet w maju. Główną tego przyczyną jest, że powiat od północy żadnej nie ma zasłony, przeciw prądom szkodliwym, gdyż przeciwnie z południowej strony wyższe grzbiety gór sąsiednich powiatów niedopuszczają wspomnianej porze prądów ciepłych. Podgórze ma już klimat cokolwiek mniej korzystny jak pierwszy dział. Początek zimy zgoła o tydzień wcześniejszy, jej koniec zaś zwykle o tyleż późniejszy. Pomimo to rodzą się te same co w I dziale płody. Najmniej korzystne stosunki klimatyczne są na paśmie gór okalających nad równiną nad Wisłokiem i ciągnącym się od gminy Jaszczurowa do gminy Pstrągowa. Tu już zima nastaje o 10–15 [dni – G.Z.] wcześniej jak w I dziale i kończy się o 15–20 dni później, odbywając się jeszcze częstszymi przymrozkami. przymrozkami tego też powodu pszenica tu choćby w dobrze zasłoniętych ustroniach źle się rodzi, a nawet żyto na północnych stokach nierzadko zawodzi.

Wiatry północne i północno-zachodnie przeważnie panują w całym powiecie i sprowadzają często wśród wiosny, i nawet w lecie, nagłą zmianę temperatury, co gdy się podczas skwiecia [kwitnienia – G.Z.] zdarzy, niekorzystne na wydajność skutki wywiera.

Ulewnie deszcze i grady powtarzają się dość często, jednak częściej w drugim jak w I dziale, nawiedzając to tę to owa okolicę, najczęściej jednak gminy Jaszczurową, Szufnarową, Pstrągowa i Sośnicę. Z wyjątkiem pasma gór o którym [Co do klimatu w górach i dolinach zachodzi znaczna różnica – która na wydajność i jakość płodów znaczny wpływ wywiera – przypisek z prawej strony tekstu – G.Z.] powyżej wspomnianą, nieprzyczyna się klimat do znacznych różnic pomiędzy obu działami, ani pod względem wegetacji a pod względem trybu gospodarstwa.

Wpływ stosunków klimatycznych na gospodarstwo rolnicze objawia się w sposób następujący: początek uprawy roli pod jesień następuje zwykle około 20 czerwca przeorywaniem ugorów i ściernisk, zasiew zaczyna się od S^{go} Bartłomieja, tj. 24 sierpnia i trwa w ogóle do połowy września, wyjątkowo do końca września. Pod względem uprawy tylko w gminach Jaszczurowa, Szufnarowa, Pstrągowa etc. Gdzie takowa cokolwiek później następuje, zachodzi różnica, zresztą w całym powiecie roboty pod jesień w jednym czasie się odbywają.

Roboty około roli pod uprawę wiosenną zaczynają się w I dziale zwykle z początkiem października i trwają jak długo czas na to pozwala. Na wiosnę rozpoczynają się one z końcem marca najczęściej w pierwszych dniach kwietnia.

W drugim dziale rozpoczynają wiosenne roboty zwykle o tydzień w gminach Szufnarowa itd. O 15 do 20 dni później jak w I^m dziale. Zasiewy wiosenne następują w powyższym wymienionym czasie i trwają zwykle do końca maja. Żniwo rozpoczyna się w nizinach i przytykających wzgórzach falowatych z końcem lipca i trwa do końca sierpnia. Na podgórzu następują żniwa o tydzień później i kończą się zwykle o 10 dni później jak w I^m dziale.

Tylko w gminach Jaszczurowa, Szufnarowa, Sośnica, Pstrągowa rozpoczynają się żniwa zwykle o 15 dni później i trwają do końca września, czasem aż do 10 października.

Zbiór płodów okopowych rozpoczyna się również w I^m dziale wcześniej jak w drugim, następuje zwykle w połowie września i kończy się w połowie października, w którym to miesiącu i w drugim dziale wskutek przyspieszonych robót wybieranie jest ukończonym.

Pierwsza kośba dwusiecznych łąk rozpoczyna się zgoła w całym powiecie zwykle w drugiej połowie czerwca, druga kośba w pierwszej połowie września. Kośba jednosiecznych łąk których w I dziale daleko jest więcej jak w II dziale odbywa się zwykle w drugiej połowie sierpnia i tylko w gminach Jaszczurowa, Szufnarowa, Sośnica, Pstrągowa etc. przypada takowa z końcem sierpnia.

Wspomnieć tu należy, że w czasie jak pierwsza kośba przypada, zwykle panuje słotny czas, tak zwane S^{to} Jańskie deszcze i że szczególnych trzeba zabiegów i oględności by niezgnojoną zebrać paszę.

4. Własność ziemi

Jak pod względem kształtu poziomym w tym powiecie dwa wybitne charaktery występują, tak też pod względem geognostycznego składu, wzięwszy całość na uwagę, przedstawiają się obok mniej znacznych odcieni dwie główne różnice ziemi, to jest piaszki i gliny, których atoli wartość produkcyjna pod wpływem położenia i działania wód większą już przybiera rozmaitość występującą niemal w każdej gminie.

W dziale I^m największa część lasów leży w równinie. Ekonomiczne rodzaje uprawy zajmują tam 42% przestrzeni całego powiatu. W II^m dziale leżą lasy

po największej części na grzbietach wzgórz i uboczach bystrych. Ekonomiczne rodzaje upraw zajmują tu do 32% powierzchni całego powiatu. W dziale I^m jest przeto lasów do 13% ogólnej przestrzeni powiatu, więcej jak w II dziale w którym lasy tylko 9% przestrzeni powiatu zajmują. Północna część działu I^{go} należy pod względem urodzajności do najjałowszej. Warstwę ziemi rodzajnej stanowi tu chudy miąłki, w bliskości zabudowań tylko wskutek ciągłej uprawy użyźniony szary miejscami także rudy piasek polny od 3 do 5 cali głęboki z mało znaczącą przymieszką mulistej gliny, spoczywającej na warstwach jałowego, dość często rudego lub rdzawego piasku.

W znaczniejszych zagłębieniach znachodzi się tu wilgotny do 4 cali głęboki murszały piasek z przymieszką kwaśnej nierozłożonej próchnicy uwarstwowany na nieprzepuszczalnym ile. Nad potoczkami przezynającymi powyżej wspomnianą część powiatu, znachodzi się równiesz piasek, zawierający większą cokolwiek domieszkę gliny do 6 cali głęboki.

Gleba w tej części powiatu pozwala na wcześniejszą w całym powiecie uprawę wiosenną wskutek prędszego ogrzania się ziemi i obeschnięcia jej po stajaniu śniegów. Uprawę tę do łatwych robót policzyć można.

Z roślin zbożowych rodzi się tu najlepiej żyto, które też najwięcej przestrzeni zajmuje, lecz z powodu prędkiego trawienia ziemi bardzo często gnojenia wymaga.

Na spoistych cokolwiek dobrze zasilonych piaskach rodzi się stosunkowo już mniej jęczmień i owies. Te płody z powodu niekorzystnej dla nich gleby stosunkowo mało w tej części powiatu zajmują przestrzeni. Z roślin głębiastych rodzą się tu najpewniej ziemniaki, jeżeli grunt poprzednio zasilono nawozem.

Korzystniejszą jak wspomnianej części powiatu jest formacja gruntów [na – G.Z.] wzgórzach falistych przechodzących północną równinę i zajmujących środkową część powiatu, tudzież na wzgórzach łączących się w pobliżu gościńca krajowego z podgórzem działu II^{go}.

Gleba składa się przeważnie ze spoistej przez ciągłą uprawę użyźnionej od 8 do 10 cali głębokiej gliny na pokładzie mniej zwietrzałej, tęgiej przepuszczalnej gliny, za wyjątkowo na wąskim przez Borek, Kozodrzę, Ostrów, Skrzyszów, Tuszymy aż do Białego Boru ciągnącym się pasmem, składa się gleba z kruchej do 10 cali głębokiego iłu spoczywającego na warstwach jałowego iłu.

Wspomniona gleba nie jest wszędzie jednakową pod względem wydajności, bo ta zawisła jest jeszcze od mniej lub więcej wklęsłego położenia, powodującego nagromadzenie zbytnej wilgoci. Zgoła w środku powiatu na łagodnych pagórkach pomiędzy koleją żelazną i gościńcem rządowym leży znaczna część najżyźniejszych w całym dziale gruntów. Orna warstwa ich i pokład nierówni się wprawdzie w głównych swych składnikach do poprzednio wymienionej okolicy, lecz gleba urodzajna jest cokolwiek głębsza bo 10 do 12 cali głęboka i więcej humusem zasycaną.

Niemniej żyzną jest w tym dziale równina nad Wisłoką i wązkie doliny nad potokami przezynającymi się w różnych kierunkach pomiędzy falistymi wzgórzami. Tu gleba składa się z napływowej do 12 cali głębokiej, żyznej tęgiej gliny (rędzina) z niewielką przymieszką miążkiego piasku rzeczno-

Na powyżej wyszczególnionej glebie rodzą się zboża zimowe i jare, rośliny skopowe i pastewne dobrze, pod warunkiem jednak należytej i w swoim czasie uskutecznionej uprawy jako też plewienia pszenicy i dokładnego ogartywania²⁴ roślin okopowych, szczególnie buraków których uprawą tu w najnowszych czasach w pobliżu Sędziszowa dotąd jednak przeważnie na folwarcznych gruntach zaprowadzono.

Uprawa wyszczególnionej powyżej gleby, pośrednich robót policzyć można. Wyjątek stanowi tylko wspomniane powyżej pasmo kruchego iltu, którego uprawa wymaga już większych sił pociągowych.

W pogórzu działu II^{go} należy pasmo gór, ciągnące się od Jaszczurowy wpółkole do Pstrągowej pod względem urodzajności gleby do najjałowszych. Glebę stanowi tu rzadka u podnóża wzgórz do 5 cali, zaś na bystrych stoczystościach zaledwie 3 do 4 cali głęboka, rzadka chuda glina, na pokładzie przepuszczalnej jałowej tu i owdzie z okruczowem łupkiem zmieszanej gliny lub nieprzepuszczalnego rudego iltu.

Wązkie doliny nad potoczkami mają powiększej części glebę składającą się z dość spoistej do 6 cali głębokiej gliny przeważnie spłukanej, która na zwięzłej słabo przepuszczalnej glinie lub jałowym iltu spoczywa. W wyższym położeniu rodzi się na świerzym [sic! – G.Z.] tylko nawozie dość skąpo żyto i owies, a na pozostawionym ugorze rzadka i niska pasza.

Na łagodniejszych pochyłościach i u podnóża wzgórz wspomniane płody lepiej cokolwiek się udają, rodzą się także na świerzym [sic! – G.Z.] gnoju miernie ziemniaki i jęczmień a w zasłoniętych ustroniach szczególnie w dolinach część te przezynających także pszenica, lecz mniej jak miernie. W całej tej części powiatu właściwa uprawa niesprawia trudności pociągom, lecz zwóz i dowóz położeniem jest utrudniony.

Znacznie lepszą jest formacja podgórze przytykającego od północy do powyż wymienionej pasma gór i zajmującego już całą przestrzeń aż do falistych wzgórz. Warstwa orna składa się tu na łagodniejszych pochyłościach, tu i owdzie ze spoistej, przeważnie jednak z rzadkiej przez ciąglą uprawę dobrze zasilonej od 6 do 9 cali głębokiej gliny. Na bystrzejszych tylko stokach skutkiem spłukiwania warstwa znacznie jest płytszą.

Przeciągające tu doliny mało znaczącej szerokości mają nad brzegami potoków wązkie smugi napływowej do 9 cali głębokiej spoistej i na przepusz-

²⁴ Ogartywać (z ukr. огарати) – okopywać; zob. <http://slovopedia.org.ua/4153406/269495.html>

czalnym podgrunciu spoczywającej gliny piaszczystej, której urodzajność jednak od wylewów zawisła.

W tej to części powiatu rodzi się na zwięzlejszych tylko gruntach na świerzym gnoju lub po koniczu, i po oplewieniu pszenica, w ogóle zaś rodzą się po świerzym [sic! – G.Z.] gnojeniu ziemniaki, jęczmień, konicz niemniej żyto i owies. Biorąc przeciętnie rodzi się na powyż wyszczególnionej glebie pszenica, jęczmień i konicz miernie, stosunkowo lepiej żyto, owies i ziemniaki.

Najżyźniejszą część podgórza a to jest II^{g0} działu zajmują niziny nad Wisłokiem, w południowym krańcu po części niziny nad Wielopolką tudzież równia ciągnąca się kierunku wschodnim przez gminę Gnojnicę aż do Wisniowej Szumski. Tu skład gleby i własność podglebia są te same co w nizinie nad Wisłoką i na równi położonej na dziale falistych wzgórz pomiędzy koleja żelazną i gościńcem krajowym.

Te same również płody i pod temi samemi warunkami rodzą się tu co tam, lecz tu jak i tam grunta nie wszystkie jednakowe, ich wydajność również zależy jeszcze od położenia zabezpieczonego od wylewów i wpływów zbyt dużą wilgoć powodujących.

W ogóle w całym dziale podgórza należy właściwa uprawa do średnich robót, i ma te tylko trudności które już w punkcie drugim wymieniono.

Tak w dziale I^m jak w dziale II^m leżą najżyźniejsze słodkotrawne łąki i pastwiska przeważnie nad potokami lub w pobliżu zabudowań. Tak co do jakości jak obfitości znacznie mniej wydajne łąki leżą w miernych zagłębieniach pomiędzy rolami lub na wyższych brzegach potoków, zaś wydajność od powyższych słabsze pastwiska rodzące przeważnie mieszane trawy leżą zwykle jako błonie w nawisu lub łagodnych pochyłościach. Najlichsze łąki przeważnie kwaśne trawy rodzące, leżą porozrzucane w znacznych zagłębieniach pomiędzy rolami lub pod lasami. Najlichsze pastwiska leżą w północnej równinie pod lasami lub wklęsłościach między rolami i rodzą kwaśną trawę, w południowej zaś części powiatu na grzbietach gór, na uboczach bystrych lub wądołach wydają skąpo, lecz lepszą paszę jak w północnej równinie. Nie ma tu w całym powiecie okolic, któreby miały brak wody, za to są przestrzenie z nieurodzajnym piaskiem, z których już w punkcie 2^{gim} wspomniano.

5. Ilość plonów z n.a. morga²⁵

Rozmaite położenie rozmaitych właściwość gruntów i możliwość ich obrobienia, poniekąd różnica w klimacie, są powodem rozmaitego [sic! – G.Z.] dochodu z morga produkowanych płodów. Dochód różnych ziemiopłodów w najlepszych i najgorszych częściach zmienia się co do:

²⁵ Morga dolnoaustriacka = 1600 sążni² = 0,57546425 ha.

Pszenicy między	6 a 10 mierzyc ²⁶
Żyta między	6 a 12 mierzyc
Jęczmienia między	10 a 13 mierzyc
Owsa między	7 a 15 mierzyc
Ziemniaków między	70 a 90 mierzyc
Siana koniczowego między	25 a 30 mierzyc
Słomy z pszenicy między	8 a 14 mierzyc
Słomy z żyta między	9 a 18 mierzyc
Słomy z jęczmienia między	10 a 13 mierzyc
Słomy z owsa między	6 a 13 mierzyc
Siana na ugorach między	$\frac{3}{4}$ a 2 mierzyc
Łąki wydają mianowicie	6 a 10 mierzyc
Najlepsze dwukośne	do 20 siana i 11 potrawu
Średnie dwukośne	do 17 siana i 8 potrawu
Najlichsze dwukośne	do 14 siana i 7 potrawu

Jednokośne między 11 a 16 siana.

Tak samo rozmajta [sic! – G.Z.] jest wydajność pastwisk a mianowicie wynosi dochód najcelniejszych pastwisk nad brzegiem potoka Budzisz i w równinie pomiędzy gościńcem krajowym i koleją żelazną około 13 cetnarów użytecznego plonu, podczas gdy z najpośledniejszych pastwisk w piaskach i na podgórzu za ledwie $1\frac{3}{4}$ do $2\frac{1}{2}$ cetnarów użytecznego plonu liczyć można.

Do produkcji płodów rolnych przyczyniają się także ugory, przeważnie jednak nawóz wytwarzany z płodów na tychże rolach produkowanych lub też z płodów łąk i pastwisk, których stosunkowo niemała jest przestrzeń. Według dat w punkcie 10 wykazanych okazuje się stosunek w I^m dziale

Ról do łąk jak 100 do 16

Ról do pastwisk jak 100 do 13.

Ról do łąk i pastwisk razem jak 100 do 29.

W II dziale

Ról do łąk jak 100 do 6

Ról do pastwisk jak 100 do 9.

Ról do łąk i pastwisk razem jak 100 do 10.

6. Ogólne osuszenia, nawodnienia i drenaże

Urządzeń chroniących od powodzi niema, ani też nie istnieją nawodnienia i drenaże w tem powiecie.

²⁶ Miara objętości równa ok. 48 litrom.

7. Środki komunikacyjne

Głównymi środkami komunikacyjnymi jest kolej żelazna i gościeniec rządowy wiedeńsko-lwowski, które powiat szacunkowy niemal w połowie od wschodu na zachód przezynają. Kolej żelazna i gościeniec rządowy wpadają od zachodniej strony przy gminie Sepnica zgoła do środkowej części tutejszego powiatu, przezynają ku wschodowi ciągnąc, gminy Lubzina, Brzezówka, miasto Ropczyce, gminy Brzyzna, Pietrzejowa, Witkowie, miasteczko Sędziszów, gminy Przedmieście, Kawęczyn, Olchowa, Będziemyśl i opuszczają powiat po 3½ milowem biegu przy gminie Dąbrowa przechodząc w powiat rzeszowski.

Miasto Ropczyce i miasteczko Sędziszów są stacyami kolei żelaznej. Kolej żelazna i gościeniec główny utrzymują komunikacje głównymi miastami kraju, to jest Lwowem o 28 mil i Krakowem o 17 mil odległymi, ułatwiają znacznie odbyt wszelkich w powiecie produkowanych ziemiopłodów rolniczych i lasowych, których ceny też od czasu istnienia kolei, w powiecie znacznie się podniosły.

Z miasta Ropczyc jako głównego miejsca targowego w powiecie prowadzi w mniejszej dopiero połowie tj. 1½ mili długości szutrowana, w większej zaś połowie po deszczach uciążliwa droga powiatowa do miasteczka Wielopola, dalej na południe do gminy Wiśniowej ad Frysztak, gdzie się łączy z drogą krajową, z powiatu jasielskiego do powiatu rzeszowskiego prowadzącą, i przezynającą w długości 1 mili od zachodu na wschód gminy Wiśniowe, Kalembine, Korzuchów i Tułkowice od kąd w powiat rzeszowski przechodzi.

Ten powiatowy gościeniec przezyna podgórską okolicę od północy na południu w długości około 4 mil i przyczynia się do komunikowania się z koleją żelazną. Do tego gościeńca zbiegają się drogi gminne i ciągnące się w potokach lub wzdłuż potoków. Na tych to drogach gminnych znachodzi się kamień gruby, przeto nie da się tu wozić większych ciężarów.

Druga droga powiatowa prowadzi z Ropczyc w północnym kierunku do Tuszymy, gdzie się z drogą krajową z Dębicy do Mielca prowadzącą łączy. Droga ta tylko do stacji kolejowej w Ropczycach jest żwirem nasypała i w dobrym stanie, od dworca już przy stałej tylko pogodzie do wożenia niewielkich ciężarów przydatną.

Oprócz powyżej wymienionych środków komunikacyjnych przecinają powiat liczne drogi polne zwykle niedbale utrzymane i wcale nieszutrowane, nawet rowami niewszędzie opatrzone.

Najgłówniejszym tego powodem jest niezamożność mieszkańców, którzy nie są w stanie sprowadzić znacznym kosztem z kądinąd materiału do budowy dróg brakującego w znacznej części powiatu. Prócz uciążliwości wspomnianych złych dróg wspomnieć wypada iż w czasie śnieżnych zawieji lub na wio-

snę kiedy śniegi topnieją, zupełna i kilkudniowa nastaje przerwa komunikacyi z miejscami targowemi lub gminy z gminą.

Ani rzeki ani potoki w tutejszym powiecie użyte być niemogą jako środek komunikacyi.

8. Stosunki ludności

Według spisu ludności z roku 1870 ma powiat 55147 [mieszkańców – G.Z.] z których przypada

na miasto powiatowe Ropczyce	3346
na miasteczko Sędziszów	2016
na miasteczko Wielopole	988
Razem	6350

Na 71 gmin katastralnych i 35 obszarów dworskich wypada razem..... 43797.

W przecięciu przypada na milę kwadratową..... 4242 mieszkańców.

Z tej ogólnej ludności przypada na równinę i niziny falowate (dział pierwszy) mające 7,50 mil kwadratowych przestrzeni 31234, czyli na milę kwadratową 4165 mieszkańców.

Na podgórze i góry (dział drugi) mający 5,50 mil kwadratowych przestrzeni 23913 mieszkańców, na milę kwadratową 4348 mieszkańców – przeto przypada na milę kwadratową w drugim dziale o 4% więcej zaludniony jak w I^m dziale.

W dziale pierwszym jest jedno miasteczko i jedno miasto z ludnością 5362. W dziale drugim jedno miasteczko z ludnością 988. Zostaje więc na ludność wiejską

w dziale pierwszym	25872,
w dziale drugim	22925.

Z ogólnej ludności zatrudnia się:

a. wyłącznie rolnictwem	27945
b. rzemiosłem	327
c. handlem	260
d. fabrykacją	8
e. furmanką	5
f. urzędników państwowych i prywatnych	177
g. rolnictwem jako ubocznym zajęciem	264.

Największa przeto liczba ludności trudni się rolnictwem.

Z powyżej przedstawionych liczb okazuje się, iż z ogólnej liczby ludności powiatu 51% zajmuje się rolnictwem. Z ogólnej liczby 27945 ludności w powiecie rolnictwem się trudni, przypada 2150 ludzi na milę kwadratową. W szczególności zaś a mianowicie w I^m dziale z ludnością trudniącą się rolnictwem w liczbie 15464 przeto na milę kwadratową 2062 ludzi.

W drugim zaś dziale z ludnością trudniącą się rolnictwem w liczbie 12481 przeto na miłą 2269 ludności.

Ról, łąk i ogrodów które w porze letniej potrzebują roboty jest
w I^m dziale47468 morgów
w II^m dziale37269 morgów.

Wypada przeto z powyżej wymienionej liczby ludności na każde 100 morgów ról, łąk, ogrodów
w I^m dziale 32
w II^m dziale 34 ludności.

Oprócz 74 miejsc zamkniętych znajdują się jeszcze w powiecie porozrzucanych zakładów przemysłowych mianowicie: 1 cukrownia która w roku 1870 powstała, 7 gorzelń, 2 browary, 16 młynów, 5 tartaków wodą pędzonych i 9 odosobnionych leśniczówek.

Do prawdziwych rękodzielników można w 3 gminach miejskich i niektórych gminach wiejskich powiatu zaliczyć: 62 szewców, 26 krawców, 10 stolarzy, 14 kowali, 6 ślusarzy, 18 bednarzy, 30 knapów, 12 piekarzy i 22 rzeźników. Nieliczny ten zastęp rękodzielników niezamożnych niewiele przyczynia się do ogólnego dobrobytu w powiecie.

Handel w ogóle nie ma tu znaczenia, przeto też mała tylko liczba mieszkańców poświęca się temu zawodowi.

Daleko znaczniejsza liczba zajmuje się wyrabianiem i przewozem płodów leśnych. Handel zbożem zbywającym od potrzeby miejscowej w latach urodzajnych, szczególnie w porze gdy roboty polne spoczywają i drogi wskutek stałej pogody się poprawiły, jest dosyć ożywiony i koncentruje się przeważnie w stacyach kolejowych w powiecie i zapowiatowej Dębica.

Obrót z innymi płodami rolniczymi łąkowymi jest w powiecie bardzo mały i ogranicza się na miejscowych konsumentów którzy nie mają własnych gruntów.

Z tych płodów znajdują także ziemniaki cokolwiek lepszy odbyt do gorzelń które jednak małą część roku są w ruchu i przeważnie ograniczają się na przetwarzaniu własnych płodów. Bardzo małą część produkowanych w powiecie ziemniaków zakupuje ludność miejska w Sędziszowie i Ropczycach, która nie ma własnych gruntów. Z tego jednak odbytu korzystają tylko najbliższej tych miasteczek położone gminy.

Najlepiej odbyt znajdują buraki do cukrowni w Sędziszowie, lecz ludność nieobeznała się jeszcze z uprawą buraków, za którymi dopiero od roku 1870 wszczął się popyt, z tego też powodu bardzo mała liczba producentów jęła się dotąd uprawy buraków, które też zarząd cukrowni na własnych gruntach wielkimi nakładami i nie pokrywając potrzeby własnej produkować był zmuszonym.

W powiatowym mieście Ropczyce odbywają się prócz głównych jarmarków rocznych, także targi dwa razy na tydzień. W Sędziszowie bywają 7 jarmarków rocznie i jeden targ na tydzień. W Wielopolu co 14 dni jeden targ. Jarmarki i targi w tych dwóch miasteczkach nieodbywają się regularnie, bo jak słońce zapadnie, lub zawieje śniegowe nastaną nikt na targ nie przybywa.

Więksi właściciele ziemscy na targach wyżej wymienionych miasteczek, mały biorą udział, bo zwykle pozbywają się nadwyżki płodów uzyskiwanych na miejscu, sprzedając takowe handlarzom bez lub z warunkiem dostawy do kolejowych stacji w Dembicy, Sędziszowie lub Ropczycach.

Oprócz zboża, ziemniaków, kapusty, które to płody tylko gospodarze mniejsi w małych partyach przywożą lub przynoszą, głównym artykułem obrotu na pomienionych powyżej targach lub jarmarkach bywają towary kramnicze, wyroby szczególnie bednarskie, narzędzia rolnicze, wyroby masarskie, w małej ilości mąka, krupy, jagły, trzoda chlewna, bydło rogate i konie, bardzo rzadki [sic! – G.Z.] słoma lub siano.

W Sędziszowie obrót płodami rolniczymi był tak mały, że nawet nie notowano dawniej cen targowych, co dopiero w najnowszych czasach wprowadzono.

Nie tylko targi w pomienionych miasteczkach, lecz także jarmarki i targi zbożowe w pozapowiatowych miasteczkach Dembicy i Strzyżowie zwiedzane bywają przez ludność tutejszą. Do pierwszego miasteczka uczęszczają w celu zakupna lub sprzedaży tak zboża jak i innych artykułów, gminy w zachodniej części powiatu, do Strzyżowa zaś w tym samym celu gminy południowo-wschodniej części powiatu. Dlatego też wymienione miejsca na ceny zboża w tutejszym powiecie wpływ wywierają.

Na targach pomienionych miasteczek zjawia się również drzewo opałowe, lecz w bardzo małej ilości, gdyż tak ludność miejska jak i konsumenci więksi bezpośrednio od posiadaczy lasów materiał opałowy na miejscu zakupywać przywykli.

Kolej żelazna przechodząca tu niemal środkiem powiatu ułatwia wywóz zboża – spowodowała także podwyższenie ceny gruntów, lecz przyczyniła się także wskutek zatrudnienia znacznej liczby robotnika do podwyższenia cen najmu robotnika i kosztów utrzymania czeladzi.

Przedsiębiorstw przemysłowych w powiecie jest mało, a istniejące wszystkie są z gospodarstwem wiejskim połączone, mianowicie:

16 młynów wodą pędzonych jest w powiecie, z których 14 małych młynów o jednym kamieniu znajdują się w gminach Cierpiszu, Kamionce, Ostrowie, Pustkowie, Broniszowie, Kalembinie, Okoninie, Pstrągowej, Wielopolu, Rzegocinie, Wiśniowej Szumskiej i Brzezinach, każdy taki młyn zmiele dziennie przy dostatecznej wodzie do 4 mierzyc twardego a do 6 mierzyc

miękkiego zboża, zaś dwa większe lepiej urządzone młyny o trzech kamieniach znajdują się w mieście Ropczycach i gminie Kozodrza, każdy taki młyn zmiela dziennie do 20 mierzyc twardego a do 26 mierzyc miękkiego zboża.

Większa połowa wspomnianych młynów z powodu częstego braku wody krutki [sic! – G.Z.] tylko czas w roku jest w ruchu, uzyskana mąka jest średniej jakości która w powiecie zpotrzebowaną bywa.

5 tartaków wodą pędzonych o jednej pile znajdują się w powiecie w gminach Cierpisz, Kamionce, Pustkowie, Koninie i Rzegocinie, każdy taki tartak zeźnie rocznie od 200 do 400 kłoców drzewa, które wydają od 1000 do 2000 deszczek od 400 do 800 sztuk okrajków, od 1000 do 2000 łąt.

Wspomnione młyny i tartaki są w ogóle własnością dworską, każdy taki młyn zatrudnia jednego młynarza lub młynarczyka i robotnika, zaś tartak jednego pilarza i dwóch robotników.

Browarów piwnych jest w powiecie dwa w Sędziszowie i w Górze Ropczyckiej, wyroby ich jednak nie wychodzą poza powiat. Browar w Sędziszowie wyrabia do 500, wydzierżawiony zaś browar w Górze Ropczyckiej do 2000 wiader piwa.

Wapniarek w powiecie jest dwie mianowicie w Iwierzycach i Bystrzycy. Wapniarki te wypalają bardzo mało wapna, a to z powodu że popyt za wapnem bardzo mały wskutek powszechnego w powiecie budowania z materiału drewnianego.

Cegielń w powiecie jest 4 mianowicie w Sędziszowie, Ropczycach, Cierpisz i w Górze Ropczyckiej, lecz tylko w dwóch poprzednio wymienionych miejscach, zdarza się iż w jednym roku sprzedają kilka tysięcy cegieł.

Cukrownia jest jedna w powiecie w Górze Ropczyckiej w bliskości dworca w Sędziszowie, istnieje dopiero od roku 1870, przerabia przy pomocy 150 ludzi do 150000 cetnarów buraków, które w większej części na gruntach przez zarząd fabryki zadzierżawionych, w mniejszej części przez innych gospodarzy produkowane lub z Łańcuta sprowadzane bywają.

Gorzeln jest w powiecie 7 nie wszystkie i w każdym roku są w ruchu, znachodzą się w Górze Ropczyckiej, Ostrowie, w Ociece, w Wielopolu, w Czarnej, Pustkowie i Tuszymie.

Tak w browarach piwnych jak i gorzelnjach, tuczą woły i wybrakowane krowy, które po wytuczeniu rzeźnicy lub handlarze do miast większych zakupują.

Posiadacze gorzeln i browarów spieniężają łatwiej płody swe, przez wyrób wódki i piwa, są także w stanie produkować więcej nawozu i przeto grunta swe częściej i lepiej zasilać.

Pięć tartaków wodnych w punkcie 2 wspomnianych, przerabiających drzewo, więcej na własną potrzebę jak na wywóz.

Od kiedy kolej żelazna powiat przeżyna, i fabryka cukru powstała, nastąpiła wprawdzie większa łatwość zarobkowania i spieniężania płodów, pomimo to niedostrzeże się jeszcze znacznego polepszenia dobrobytu mieszkańców tak w równinach, jak też w podgórzu.

9. Płody przyrodnicze

A) Z działu minerałów

Oprócz wapna znajdują się w powiecie inne płody z działu minerałów. Kamieniołomy wapienne znajdują się w gminie Iwierzycy. Uzyskane wapno bywa wypalane i sprzedawane w ilości bardzo małych, z przyczyny wspomnianych w punkcie 8.

B) Z działu roślin

Na falistych wzgórzach pierwszego działu i przeżynających je dolinach jakoteż w równinie nad Wisłoką produkują z roślin zbożowych żyto i owies, jako główny produkt stosunkowo w mniejszej ilości jęczmień i pszenicę która nie stanowi artykuł żywności tutejszych mieszkańców.

W małej ilości i to na własną potrzebę uprawiają także groch, bób, proso i tatarkę, na niektórych gruntach w Ropczycach także cebulę, czosnek i marchew.

Z roślin okopowych głównie ziemniaki i w gminach w bliskości cukrowni położonych u niektórych właścicieli także buraki.

Z roślin pastewnych przeważnie u większych właścicieli koniczynę czerwoną na paszę, w znacznie mniejszej ilości mieszankę z owsa, jęczmienia, grochu i wyki. Biorąc przeciętne pomnienione ziemniaki w dość dobrej rodzą się jakości.

Na gruntach wyż wymienionej okolicy, mających wadliwe położenie nie produkują już pszenicy, jęczmienia, ziemniaków i koniczu.

Na równinie w północnej części pierwszego działu najgłówniejszą rośliną zbożową jest żyto, które się tu w dobrym gatunku rodzi.

Znacznie mniej uprawiają tu owsa i jeszcze mniej jęczmienia, ten ostatni zwykle w pobliżu zabudowań, jeżeli grunt nie jest zbyt piaszczystym. Jakość tych płodów jest mierna.

Produkują tu także trochę prosa i tataraki na własną potrzebę, których plony co do obfitości i jakości są bardzo zmienne. Z roślin zaś okopowych uprawiają w tej części powiatu ziemniaki, które wydają zwykle nieobfity, lecz co do jakości dobry plon.

Na równinie falowatej która w gminie Gnojnica przechodzi w dział drugi, tudzież na równinie wzdłuż Wisłoka²⁷, jako też na dolinach przeżynających dział drugi, i na tu i owdzie w tym dziale znachodzących się gruntach z spoistą

²⁷ Powinno być – Wisłoki.

glebą, te same i tej samej jakości płody produkują co na dolinach i falistych wzgórzach I^{go} działu.

W innych zaś częściach działu drugiego uprawiają mało jęczmienia lecz przeważnie żyto i owies które się tu z wyjątkiem wzmiankowanego już najwyższego w tym dziale pasma gór miernie lecz w dobrej rodzą jakości.

Koniczyna czerwona na paszę, bób, groch i tatarkę uprawiają tu już wyłącznie tylko więksi właściciele. Ziemiaki bywają w dziale 2^m powszechnie, lecz tylko na bliżej zabudowań położonych gruntach uprawiane i stanowią obok żyta główny przedmiot żywności włościan podgórze.

Z roślin włóknistych uprawiają przeważnie mniejsi posiadacze w obu działach na odpowiednich ku temu gruntach, i to tylko na własną potrzebę len i konopie, które się w drugim dziale lepiej cokolwiek udają.

Z roślin handlowych niektórzy tylko właściciele więksi i na stosunkowo małych obszarach uprawiają rzepak i nasienie koniczowe, których plony jednak są zmienne.

W górach uprawiają powszechnie ziemniaki, kapustę, konopie, w pobliżu cukrowni także buraki.

Ogrody otaczają zwykle zabudowania, są po większej części chrustem ogrodzone i niewielkiej rozległości. Uzyskana w sadach trawa, służy przeważnie na zieloną paszę. Włoszczyznę tylko w ogrodach większych właścicieli i to tylko na własną uprawiają potrzebę.

Sady znachodzą się w tutejszym powiecie, tylko u właścicieli większych lub plebanów i to w małych przestrzeniach, owoce tych sadów których urodzaj nie bardzo pewny bo od przymrozków wiosennych zawisły, służą przeważnie na własną potrzebę; mała tylko część do tutejszo powiatowych miasteczek. W sadach u włościan znachodzą się przeważnie dzikie drzewa, których owoc nie ma pokupu [zbytu – G.Z.].

Z wyjątkiem sadów u większych właścicieli i ogrodów w Sędziszowie, Ropczycach i przyległych do nich gminach, tudzież ogrodów w równinie nad Wisłoką i Wisłokiem, które wyżej cenione bywają od najlepszych ról, inne ogrody wyżej cenione niebywałą od tych ról, z których powstały lub przy których się znachodzą.

Siano produkuje się we wszystkich gminach powiatu. Najżyźniejsze i dobre gatunki traw rodzące łąki znachodzą się w I^m dziale na potokach, pomiędzy falistymi wzgórzami, w drugim zaś dziale przeważnie nad Wielopolką. Łąki na równinie w północnej części I działu produkują przeważnie kwaśną, lecz więcej paszy jak ogółem łąki na podgórze, które po większej części średnie gatunki traw wydają.

Obok siana którego łąki dostarczają, produkują na rolach powyż już wymienione rośliny pastewne, a ponieważ także ugory trochę paszy dostarczają,

a zgoła wszystka słoma spaszoną bywa, przeto bardzo rzadko zdarza się niedostatek paszy w powiecie.

Ziemniaki choć w znacznej ilości produkowane, nie są przedmiotem wywozu, konsumują ją przeważnie producenci sami, bardzo mała część tylko sprzedawana bywa.

Produkowana w obu działach pszenica i nadwyżka od potrzeby producentów żyta, jęczmienia i owsa ten ostatni tylko przez właścicieli mniejszych, sprzedawana bywa w małych ilościach na targach w Ropczycach, Sędziszowie, Strzyżowie lub Dembicy, w większych ilościach zaś na miejscu handlarzom mianowicie: przez właścicieli większych a to z warunkiem lub bez warunku dostawy do kolei stacyi.

Siano łączne lub koniczyna i słoma bardzo rzadko odsprzedawane lub wywożone bywa.

6. Z działu zwierząt

a) daty konskrypcyjne z roku 1870 wykazują następujący stan bydła.

W mieście Ropczycach i miasteczkach Sędziszów i Wielopole.

a. koni wyżej 3 lat.....	219
b. źrebiąt niżej 3 lat.....	9
c. buchajów [sic! – G.Z.].....	2
d. wołów	16
e. krów	758
f. jałownika	257
g. owiec merynosów	385
h. niekrzyżowanych owiec	4
j. kóz	
k. nierogacizny	441

w 71 gminach powiatu

a. koni wyżej 3 lat.....	6176
b. źrebiąt niżej 3 lat.....	1092
c. buchajów [sic! – G.Z.].....	74
d. wołów	1722
e. krów	13949
f. jałownika	8509
g. owiec merynosów	7061
h. owiec niekrzyżowanych	201
j. kóz	4
k. nierogacizny	4090

Przypada przeto na milę kwadratową

a. koni wyżej 3 lat.....	492
b. źrebiąt niżej 3 lat	85
c. buchajów [sic! – G.Z.].....	6
d. wołów	134
e. krów	1131
f. jałownika.....	674
g. owiec merynosów	573
h. owiec niekrzyżowanych	16
j. kóz	
k. nierogacizny	348

na rodzinę składającą się z 3 głów

a. koni wyżej 3 lat.....	0,58
b. źrebiąt niżej 3 lat	0,10
c. buchajów [sic! – G.Z.].....	0,006
d. wołów	0,15
e. krów	1,33
f. jałownika.....	0,79
g. owiec merynosów	0,67
h. owiec niekrzyżowanych	0,02
j. kóz	
k. nierogacizny	0,41

Z powyższego zestawienia pokazuje się następująca ilość bydła roboczego mianowicie:

koni roboczych	6395	czyli 3197 par
wołów roboczych	1738	czyli 869 par
razem	<u>8133</u>	<u>czyli 4066 par</u>

W powiecie jest 76744 morgów ról i ogrodów, zaś 8588 morgów łąk przypada więc w przecięciu.

	Ról i ogrodów	Łąk	Ról, ogrodów i łąk razem
	morgów		
Na parę koni roboczych	24	2,7	26,7
Na parę wołów roboczych	83,3	9,9	98,2 [błąd w wyliczeniu – G.Z.]
Na parę bydła roboczego koni i wołów razem	18,9	2,1	21

Z powyżej wykazanej liczby bydła dostarczającego potrzebną ilość nawozu do zasilenia istniejących w powiecie ról i ogrodów w przestrzeni 76744 morgów, licząc 10 sztuk owiec i nierogacizny, 1 parę koni z powodu że najczęściej poza stajnią przebywają, 3 źrebięta i 3 sztuk jałownika na 1 krowę przybada [sic! – G.Z.]

na jedną krowę..... 3,3 morgów
dla którychby potrzebna ilość nawozu dostarczyć miała.

Biorąc w rachubę pospolity w powiecie zawód krów, pospolite ścielenie i żywienie ich, dalej zwyczaj wypędzania na pastwiska, krowa swojska produkować może, po odtrąceniu zgubionego poza stajnią nawozu około 100 cetnarów użytecznego gnoju, przeto wszystko w powiecie wykazane bydło na produktywność krów zredukowane w ilości 23251 sztuk..... 2325100 cetnarów nawozu.

Licząc ilość nawozu potrzebnego na 1 mórg przeciętnie tylko na 200 cetnarów z powyż wymienionym zapasem nawozu w całym powiecie rocznie 11625 morgów nawożone być by mogły.

b) Konie należą do rasy krajowej, drobnej i wytrwałej, lecz do większych ciężarów niesposobnej. Ogiery skarbowe na stacyi w Dembicy przyczyniają się wprawdzie do uszlachetnienia rasy, lecz używanie ich jeszcze nie dość rozpowszechnionem. Chów koni cokolwiek większy w równinach niż w górach, wystarcza w powszechności na potrzeby powiatu.

Oprócz kilku właścicieli obszarów dworskich nikt więcej w powiecie nie produkuje koni do celów nie będących w związku z gospodarowaniem wiejskim.

Bydło rogate w powszechności rasy wiejskiej, dostarcza krowy niezłe na mleko, i woły robocze, niewielkie, w pracy dość wytrwałe, do większych jednak ciężarów niesposobne. W niektórych obszarach dworskich wprowadzone zostały nowszemi laty rasy zagraniczne przeważnie holenderskie.

Tak bydło rogate jak i konie są zazwyczaj większych właścicieli lepsze, większe, lepiej pielęgnowane, niż u włościan, jednakże zdarza się, że u większych właścicieli jest również zaniedbałe i źle żywione.

Krowa swojska, jeżeli źle karmiona może mieć wagi żywej od 250 do 300 funtów²⁸, górską od 200 do 250 funtów, lepiej zaś żywiona od 3 do 4 cetnarów, górską od 250 do 300 funtów. Wół zwykły waży od 250 do 450 funtów, cielęta na rzeź sprzedawane od 30 do 40 funtów.

Przy gorzelniach tuczą na broze (?) bydło. Chów bydła rogatego z zyskiem jaki daje przychówek i nabiał, stanowi podporę gospodarstwa, szczególnie dla mniejszych posiadaczy.

²⁸ Funt – miara masy = ok. 0,56 kg.

Owce szlachetne (merynosy) znajdują się w powiecie tylko u kilku większych właścicieli obszarów dworskich, mianowicie w Borku Małym, w Brzezinach, Gliniku, Gnojnicy, w Iwierzycach I część, w Konicach, Lubzinie, w Nawsiu, Paszynie, Sepnicy, w Wielopolu i w Witkowicach. Jedna dobra owca dwuletnia ma wełny od 2 do 3 funtów, zaś owce przeciętne starsze i młodsze i jagnięta od 1 do 1½ funtów. Półszlachetnych i górskich owiec w powiecie bardzo mała ilość się znajduje.

Znaczna część włościan chowa nierogaciznę, która przynosi im dochód stosunkowo większy niż inne gatunki bydła. Więksi właściciele chowają stosunkowo mało nierogacizny, głównie na własną potrzebę.

Co do chorób bydłych są u koni dość często zołzy a wskutek nieczystości w stajniach także gruda. U bydła rogatego zdarzają się choroby pyskowe i raciczne rzadko choroby płucowe i wąglik. Między owcami szlachetnymi pojawia się motylca [sic! – G.Z.], włosienica i kołowaczna, rzadko ospa. Nierogacizna zdarza się, że ulega chorobom pyskowym, racicznym rzadko chorobom gardlanym.

Do przyczyn chorób bydła wszelkiego rodzaju należy policzyć szczególnie u włościan niedbalstwo w utrzymaniu czystości, poniekąd złą karmę, zły stan stajen, niskich i od zimna nie dość chroniących.

Konie bywają w powszechności chowane na własny tylko użytek i nie są przedmiotem handlu. Kilka tylko właścicieli większych obszarów dworskich ma konie lepsze na sprzedaż.

Nabiał produkowany w włościańskich gospodarstwach służy przeważnie na użytek producentów; mała tylko część przerobiona w masło lub ser prosty w drobnych partyach na targach w Sędziszowie, Ropczycach i Dembicy sprzedawaną bywa. Na nieprzerobiony nabiał w tych miasteczkach odbytu nie ma, przeto też tam donoszony nie bywa.

U większych tylko właścicieli mających znaczniejsze krowiarnie, wyrabiają masło w większej ilości, z którego nadwyżką od własnej potrzeby zwykle na miejscu zakupują handlarze, na wywóz do większych miast.

Bydło rogate tuczone w 4 gorzelniach w ruchu będących sprzedawane bywa przekupniom, którzy je przeważnie w zachodnich krajach sprzedają.

Do nielicznych rzeźnie [sic! – G.Z.] po wsiach i w gminach miejskich sprzedawane bywa mała stosunkowo ilość krów mniejszych i jałownika, niemniej takrze [sic! – G.Z.] drobnych cieląt.

Owce merynosy nie znajdują odbytu na chów. W dworach w których te owce trzymają, brakują zwykle sztuki starsze i niewydajne na wełnę, które po utuczeniu na ugorach lub ścierniskach w jesieni przekupniom sprzedawane bywają.

Owiec prostych, których w powiecie jest bardzo mała ilość, odsprzedają ja włościanie czasem jedni drugim, lub sprzedają je na rzeź. Skóry tych owiec

na korzuchy [sic! – G.Z.] bywają poszukiwane. Ser z mleka owczego nie bywa wyrabiany.

Nierogaczną tuczą w większej części na własny użytek a w małej części na sprzedarz [sic! – G.Z.]. Włóścianie zwykle tylko warchołki lub półtora roczne pogładzone sprzedają po części na targach i jarmarkach, po części na miejscu przekupniom, którzy je wyprowadzają do krajów zachodnich.

Cena stosuje się do wielkości sztuki i jakości jej, a na targach zależną jest także od ilości przypędu, i płaci się zwykle od 15 do 20 złr, za tuczona zaś sztukę od 25 do 45 złr.

Wełna z owiec szlchetnych sprzedawaną bywała cetnar po 100 do 120 złr z dostawą do dworca w Sędziszowie, Dembicy lub Ropczycach z dodatkiem worów.

Wybrakowane sztuki szlchetnych owiec odsprzedawano po utuczeniu po 3 do 4 złr. Dobre owce górskie zaś po 5 do 8 złr.

Cena konia zdrowego 5 do 6 letniego, rasy swojskiej do roboty gospodarskiej zdadnego, dobrze chowanego wynosi 80 do 120 złr.

Cena bydła rogatego rasy swojskiej mianowicie:

Woła dobrego	80 do 100 złr
Woła średniego	40 do 60 złr
Krowy bardzo dobrej na mleko	60 do 80 złr
Średniej swojskiej	25 do 45 złr
Jałownika 2 i 3 letniego tłuściejszego na rzeź	30 do 40 złr
Chudego na chów	20 do 30 złr
Cielęcica na rzeź	4 do 6 złr

10. Podział ziemi

W powiecie są dobra większe prawie wszystkie tak zwane tabularne i posiadłości mniejsze, lasy należą w ogóle do dóbr tabularnych. Brak kapitałów i kredytu realnego u mniejszych właścicieli był i jest najczęściej w całym powiecie powodem podziału gruntów.

Powtarza się to rocznie przy oddzialeczczeniu [sic! – G.Z.], bądź z przywiązania rodzeństwa [sic! – G.Z.] do gruntu, z którego choć cząstkę każdy człowiek mieć chce w posiadaniu, lub z powodu niemożności spłaty rodzeństwa [sic! – G.Z.] przy objęciu schedy przez najstarszego z rodziny, który na ten czas zamiast gotówką, kawałkami gruntów współdziedziców wypłaca. Do utrzymania rodziny potrzeba by ról, łąk, ogrodów:

w piaszczystej równinie	10 do 16
w falistych wzgórzach	6 do 9
w podgórzu	9 do 12 morgów.

Posiadłość gruntowa nie licząc w to zagrodników, chałupników mających drobne kawałki gruntu w następującej przedstawia się przestrzeni.

W równinach i falistych wzgórzach działu I^{so}, 2/3 posiadłości włościńskiej składają się od 5 do 30 morgów, 1/3 część tylko od 30 do 50 morgów.

W podgórzu $\frac{3}{4}$ części posiadłości składają się od 5 do 30 morgów, $\frac{1}{4}$ część tylko od 30 do 40 morgów. Według dat istniejących ilość i rozległość rozmaitych [sic! – G.Z.] posiadłości gruntowych następująca:

a. posiadłości mających 800 morg lub więcej	13
b. posiadłości mających 500 morg do 800 morg	12
c. posiadłości mających 300 morg do 500 morg	20
d. posiadłości mających 200 morg do 500 morg	18
e. posiadłości mających 50 morg do 200 morg	126
f. posiadłości mających 5 mórg do 50 mórg	3877
g. posiadłości mających <u>1 mórg do 5 mórg</u>	<u>1877</u>
Razem wszystkich posiadłości	5943

Wspólne pastwiska gminne znajdują się we wszystkich gminach powiatu, w jednych gminach większe, w drugich mniejsze. Nie zdarzyły się tu podziały takich gminnych pastwisk między pojedynczych gospodarzy, ani je nie przemieniano na role albo łąki.

Większych posiadłości jest w powiecie 189 i znajdują się we wszystkich częściach powiatu, w jednych gminach mniejsze, w drugich większe.

Najmniejsza w gminie Konice ma 100, największa zaś w kluczu witkowski ma 5398 morgów. Przestrzeń wielkiej posiadłości ma się do przestrzeni mniejszej posiadłości jak 100 do 161. Przestrzeń ekonomicznych rodzajów należących do posiadłości większych ma się do w jakichże gruntów mniejszych posiadaczy jak 100 do 269.

Rozległość rozmaitych [sic! – G.Z.] rodzajów uprawy jest według pomiaru katastralnego następująca:

	w posiadłości		razem
	wielkich	mniejszych	
Ról	21260	54042	75302
Łąk i ogrodów	2565	7130	9695
Pastwisk	2186	8164	10350
Lasów	<u>21790</u>	<u>7547</u>	<u>29337</u>
Suma gruntów	47801	76883	124684
rodzaj ich			
Z tego nieużytki, place pod budowle			4499

W równinie i w dziale falistych wzgórz stykają się w większej części budynki mieszkalne i gospodarskie do jednej gminy należące, i stanowią osady

zwarte, prócz małych ogrodów które leżą zwykle przy budynkach, są inne grunta porzucane w różnych niwach.

Posiadacze gruntowi mają w gminach większych do 20 kawałków ról i łąk. Gospodarstwa ciągną się zwykle długim pasem w jedną lub drugą stronę od budynków, ostatnie kawałki bywają od 1/8 do 4/8 mili od budynków gospodarskich odległe.

Przeciętną odległość ról, łąk i pastwisk od budynków gospodarskich można przyjąć w gminach mniejszych na 1/10 w większych na 2/8 mili.

W podgorzu rozstawione są budynki zwykle w dość znacznej od siebie odległości, w niektórych tylko gminach leżą zabudowania w dolinach nad potokami blisko siebie.

Grunta ciągną się zwykle tak jak w równinie długim pasmem od zabudowań począwszy, drugi koniec tego pasma jest w mniejszych gminach tak jak w I dziale 1/8 w większych 4/8 mili odległy.–

Przeciętną odległość ról, łąk, ogrodów można tu przyjąć w większych gminach na 2/8 w mniejszych na 1/10 mili.–

Mieszkania właścicieli obszarów dworskich są w małej części murowane, w większej części zaś drewniane i gontami kryte.–

Inne budynki gospodarskie tychże właścicieli są drewniane i przeważnie słoma poszyte.

Budynki mniejszych posiadaczy tak mieszkalne jak i gospodarskie są drewniane i słomą kryte. Blisko ¼ część budynków mieszkalnych włościan jest nawet bez kominów.

11. Sposób gospodarowania

Z wyjątkiem posiadłości dworskiej w Witkowicach i Wielopolu gdzie zaprowadzone jest regularne 7° polowe gospodarstwo zbożowe i posiadłości dworskiej w Sepnicy i Paszcynie gdzie również zbożowe gospodarstwo lecz 9polowe, u reszty posiadłości dworskiej prowadzą gospodarstwo dowolne, zależne od zdania właściciela tak co do następstwa pól, jako też co do pozostawienia ugoru.

Gospodarze zas włościanie, bądź dla braku dostatecznej liczby bydła i niemożność stąd wyprodukowania potrzebnego nawozu, bądź z powodu, że grunta ich z kilku lub kilkanastu złożone kawałków, utrzymanie pewnego systemu utrudniają, prowadzą powszechnie w całym powiecie zbożowe gospodarstwo dowolne, wyzyskując ziemię, zostawiając jak nawozu zabraknie wyjałowiony grunt ugoru.

Oznaczenie przeto regularnego systemu gospodarowania, któryby mógł być wyrazem pospolitego [w] powiecie sposobu gospodarowania jest niemożliwym.

Wszelakosz w czasie drugiego objazdu dostrzedz się dało iż na równinie w północnej części I^{so} działu i na podgórzu w działie II^m odleglejsze grunta lub grunta z położeniem bystro spadzistem i Wysokiem, dość często przez rok lub przez lat dwa pozostawiane bywają ugiorem, poczem zasiliwszy je skąpo nawozem, tak zwaną potrząską uprawiają żyto, po którym w I działie najczęściej znowu żyto rzadko owies, w drugim zaś działie przeważnie owies rzadko żyto przychodzi.

W piaszczystej równinie I^{so} działu przeważnie w większej części podgórza działu II^{so} na bliżej położonych i przez dawniejszą uprawę użyźnionych gruntach daleko mniej bo zaledwie 1/7 część, na najbliższej zaś położonych gruntach zgoła żadnych niezostawiają ugorów. Po świeżym i zwykle obfitszem znawożeniu, uprawiają zazwyczaj ziemniaki z następstwem zyta, po którym według zdania gospodarza, albo znowu żyto lub też owies następuje. Jęczmień przychodzi tu również po ziemniakach, lecz w równinie działu I^{so} uprawiają go tylko na zwęższych gruntach lub w pobliżu zabudowań, jeżeli ziemia niezbyt jest piaszczysta.–

Na falistych wzgórzach działu I^{so} i na łagodniejszych pochyłościach podgórza działu II^{so} u mniejszych właścicieli nie wiele bo zaledwie 1/10 znajduje się ugorów.

Tu już z powodu większej produkcji słomy i paszy, wydatniejsze gnojenie powtarza się zwykle co 5 rzadziej co 6 lub 7 lat.

Na świeżym nawozie dostrzedz się tu da pszenica, przeważnie jednak ziemniaki z następstwem jęczmienia, który w części koniczem podsiewany bywa.

Po koniczu widzieć zwykle choc nie wyłącznie uprawę pszenicy po jęczmieniu uprawę zyta po nich zaś najczęściej następuje raz lub dwa razy owies, po którym zwykle świerze [sic! – G.Z.] przychodzi znawożenie.

Na równinach przybrzeżnych ogółem w najżyźniejszych gruntach tak działu I^{so} jak działu II^{so}, te same co powyżej wymienione płody i w tym samym następstwie, z taką atoli różnicą dostrzegać się dają, że tu pszenica i konicz, biorąc przeciętnie większą, ugor zaś na włościańskich gruntach prawie żadną niezajmuje przestrzeń. Stosunek ugoru do obsiewu ziemi wielkich posiadłości przedstawia się w 1/5 części, zaś mniejszych posiadłości w 1/7 części.

W ogóle można przyjąć iż w równinie i w okolicy falistych wzgórz zostaje ugiorem 1/8 do 1/7 w podgórzu zaś 1/7 do 1/6 części wszystkich ról razem. W okolicy równin piaszczystych na słabo gnojonych polach ugiory bardzo skąpo wydają paszę. W okolicy zaś podgórskiej na chudych słabo zasilonych gruntach, ugor cokolwiek więcej jak na równinie piaszczystej wydaje paszy.

Wydatniejsze już, na paszę w czasie ugoru są grunta w okolicy falistych wzgórz i na łagodniejszych pochyłościach podgórze. **Licząc w przecięciu potrzebnem jest do obsiania 1 morga:** oziminy 1 korzec do 1 korca 4 garncy. Jęczmienia 1 1/8 korca, owsa od 1 korca i 12 garncy do 1 1/2 korca. Nasienie koniczu do 20 funtów czyli 3 garnce. Ziemiaków do 9 korcy.

Ludność wiejska jest tak w równinie jak i w podgórzu wystarczającą do robót gospodarczych. Zdarza się jednak dość często szczególnie w latach zmienną pogodą, gdy się roboty razem zbiegną i w krótszym czasie ukończone być muszą, iż dotkliwie czuć się daje brak robotnika.

Różne roboty rolnicze uskutecznią czeladź i najemnik. Zdarza się także u mniejszych gospodarzy, że sobie w czasie nagłych robót wzajemnie pomagają. Stosunkowo do wielkości gospodarstwa utrzymywaną bywa liczba sług. Gospodarze włościanie którzy własnych dzieci zdatnych do robót nie mają i posiadają więcej jak 5 morgów gruntu, utrzymują parobka nawet i dziewczkę, jeżeli posiadają grunt mniejszy, utrzymują chłopaka lub dziewczkę. Czeladź mniejszych gospodarzy także na zarobek wysyłaną bywa.

W folwarkach trzymają czeladź do robot z pociągami, lub do osobistej obsługi, inne roboty polowe wykonują najemnikami [w] mniejszych folwarkach i folwarkach właścicieli wiejskich. Jest czeladź zwykle na wikcie, zaś w folwarkach większych na ordynaryi.

Wynagrodzenie czeladzi bywa dawane przeważnie w pieniądzech, wyjątkowo w pieniądzech w różnych dodatkach.

Roczna płaca i utrzymanie sług przy gospodarstwach rolniczych wynosiła w I dziale:

Parobka	83 do 90 złr
Dziewki	70 do 72 złr
Chłopaka	54 do 60 złr.

W drugim dziale z powodu zwykle niższej cokolwiek zapłaty, roczne koszta utrzymania czeladzi są około 4% niższe. Obecnie koszta utrzymania podniosły się blisko o 25%.

Z powodu świąt i niedziel, tudzież przypadków słabości, przyjęć można, iż czeladź w roku do 300 dni roboczych może. Podzieliwszy powyższe koszta utrzymania czeladzi przez dni 300 wypadnie na dzień roboczy:

Parobka	27,6 do 30 kr
Dziewki	23,4 do 24 kr
Chłopaka	18 do 20 kr.

Parobka i dziewczki w przecięciu na 25½ do 27 kr.

W całym powiecie tak u mniejszych jak większych właścicieli jest jeden sposób wynagradzania najemnika, a to gotówką w pieniądzech.

Zwykła płaca dzienna najmu rozmaita [sic! – G.Z.], płacono:

- a) w czasie żniw od roboty 10 godzinnej mężczyźnie i niewiaście bez różnicy przy zwykłej robocie od 32 do 36 kr, kosiarzowi od 46 do 50 kr.
- b) Oprócz czasu zbiorów w lecie od zwykłej roboty 10 godzinnej, mężczyźnie i niewiaście bez różnicy 25 do 30 kr
- c) W jesieni i zimie za dzień roboczy 7 godzinny mężczyźnie i niewiaście bez różnicy 22 do 24 kr.

W przecięciu pobierał mężczyzna i niewiasta bez różnicy 27 do 30 kr. Ciężkie roboty, albo wymagające szczególnej zręczności są około $\frac{3}{4}$ wyższe, przeto przeciętnie dzienna płaca 46 do 50 kr.

W podgórzu dzienny zarobek zwykle 3 do 5% mniejszy.

Do zebrania tak zimowego, jak jarego zboża pospolicie tu sierp w używaniu, do sadzenia, ogartywania i wydobywania ziemniaków, pospolicie motyka.

Do wykonywania różnych robot ręcznych wychodzi mianowicie:

Siejąc lub sadząc.

Siewacz obsieje 5 morgów zbozem,

Siewacz obsieje 4 morgi koniczem dziennie.

5 osób zasadzi w piaskach zaś 8 osób w zwięźlejszej glebie 1 mórg ziemniakami.

Przy pielęgnowaniu

W miarę zanieczyszczenia wyplewi 4 do 8 ludzi 1 mórg, 14–16 ludzi okopie 2 razy w glebie lekkiej piaszczystej, zaś 20 do 24 ludzi w zwięźłej glebie 1 mórg.

Przy robotach zniwnych przy których wyjątkowo zboże od razu się w snopki wiąże.

W miarę jak zboże gęsto stoi lub jest powalone zeznie 4 do 5 ludzi 1 mórg. 1 osoba zniesie, ukręci powrusła, zwiąże i ustawi w mędle do $1\frac{1}{2}$ do 2 kóp dziennie.

Przy sprzątaniu płodów okopowych

8 do 18 ludzi w miarę plonu, piaszczystej lekkiej, lub zwięźłej gleby, wykopie i wybiera ziemniaków na 1 morgu. 1 osoba zadołuje i schowa 45 meców za 1 dzień.

Przy zbiorze siana – koniczu

2 kosiarzy skoszą mórg za 1 dzień. 1 osoba rozrzuci za 2ma lub 3ma kosiarzami. 1 osoba zgrabi, wysuszy i skopi dziennie i nałoży na furę siana koniczowego do 3 cetnarow. Siana łącznego do 2 $\frac{3}{4}$ cetnarow. Potrawu od $1\frac{1}{2}$ do $2\frac{1}{4}$ cetnarow.

Przy młocce

1 osoba wymłoci 40 snopków oziminy, 45 do 50 snopków jarzyny za 1 dzień.

Przy zwozie ułożeniu na warstwie

Jedna osoba do pomocy przy 5^{ciu} do 7 furach.

Przy gnoju

1 osoba nałoży do 80 cetnarów z 1 dzień i rozrzuci tyleż za 1 dzień. Przy ubocznych innych robotach 1 osoba rozgarnie kretowisk i oczyści łąki mórg za 1 dzień. 1 osoba wybruździ 4 morgi za 1 dzień. 1 osoba do podebrania brózd i przykop na morgu 1 dzień. 1 osoba uwiąże siana na 1 dzień od 12 do 15 cetnarów.

Wszelka uprawa roli, tudzież zwóz i wywóz przeważnie odbywają się tu sprzężajem parokonnym. W niektórych tylko folwarkach obok parokonnym używają także 4to bydlęcych zaprzęgów.

Zaprzęgów wielkich tylko [w] folwarkach używają do zwozu i wywozu fornalek 4 konnych.

Uprząż na konie w dworach zwykle lepsza, jak u gospodarzy mniejszych.

Uprząż na konie włościańskie składa się z chomonta ze skówkami [sic! – G.Z.], z grzbietowego pasa rzemiennego z łańcuszkiem sztukowanego naszelnika i postronków sznurowych. Koszta uprzęży wynosiły zwykle do 25 złr. Wozy przeważnie o drewnianych osiach, tylko w folwarkach znachodzą się wozy o żelaznych osiach. Koszta sprawienia zwykle wozu wynosiły do 80 złr. Sanie tu używane są bez włoków i rzadko opatrzone w półkoszki – kosztują 8 złr.

Pługi pospolicie w folwarkach zwykle lepsze jak u włościan. Zwykle tu używane i przez miejscowych rzemieślników wyrabiane pługi, są dwuramiennie z żelaznym lemieszem i żelazną odwalnicą. Taki pług kosztował 15 złr. Płuszków [sic! – G.Z.] okopujących tylko w folwarkach używają. Brony używane bywają z żelaznemi cynkami i kosztują para 8 złr. W piaszczystych grun- tach orzą pod oziminę i ziemniaki na okraczke w przecięciu dwa razy.

Pod owies tak jak w piaszczystych jak i lekkich glinach orzą w przecięciu raz w ziężlejszej glebie dwa razy.

[Na] Wzgórzach falistych i dolinach rzek i potoków pod oziminę i ziemniaki nasamprzód pokładają, następnie radlą i bronują, poczem orzą pod zasiew. Po ziemniakach od razu orzą pod zasiew.

W podgórzu gdzie gleba ogółem lżejsza, pokładanką zwykle 2–4 razy broną przejeżdżają, poczem następuje orka pod zasiew, po której raz lub dwa razy brona przechodzi. W falistych wzgórzach pokłady bronują, dwa razy, jeżeli orka pod zasiew ma nastąpić, w razie zaś jeżeli po spokładaniu następuje radlenie, pokładów niebronują.

Do wykonania rożnych robót ciągłych wychodzi mianowicie:

Przy właściwej uprawie

a) w lekkiej przepuszczalnej glebie

para koni spokłada na okraczke para koni z orze 1 1/3 mórg, zbronuje 4 morgi

b) w średnio zwięzłej glebie

para koni spokłada lub zradli 1 morg, zorze $\frac{4}{5}$ morga, zbronuje 2 do 3 razy 2 do $2\frac{1}{3}$ morgi, wybrzuduje 4 morgi

c) w wyjątkowo tu znachodzących się łąch robota ciągła o 20% więcej wymaga nakładu czasu.

Jeżeli się nie jedzie na gościńcu ładuje się zwykle od 6 do 10 cetnarów.

Ilość nawrotów przy wywozie lub zwozie zależy jeszcze od odległości i stanu dróg. W przecięciu przyjąć można 6 do 8 nawrotów dziennie.

Od czasu powstania kolei żelaznej w tym powiecie, powiększyło się znacznie zarobkowanie końmi przy odstawie lub przewozie różnych produktów rolniczych lub leśnych. Konie robocze w folwarkach zwykle lepsze, przez cały rok lepiej żywione jak u gospodarzy włościan, którzy swe bydło zwykle tylko w czasie robót karmią odpowiedniej.

Ze względu na dni świąteczne i dni flagi i zawieruchy w których bydło do robót niebывa tu użytem, można przyjąć, iż zaprzęgi tylko przez dni 250 w roku do robót użyte być mogą.

Roczne koszta utrzymania pospolitego zaprzęgu parokonnego wynoszą bez policzenia wydatków na parobka od 312 do 337 złr. Podzieliwszy koszta te przez powyżej wykazaną liczbę dni roboczych wypadnie dziennie utrzymanie parokonnego zaprzęgu na 1 złr 25 kr do 1 złr 35 kr. Doliczywszy do tego dzień roboczy parobka 27 do 30 kr, chłopaka 18 do 20 kr wypadnie dzień roboczy parokanny na 1 złr 52 do 1 złr 65 kr zaś z poganiaczem na 1 złr 70 do 1 złr 85 kr, w przecięciu obu bez poganiacza 1 złr 58 kr zaś z poganiaczem na 1 złr 77 kr.

W dziale podgórza zwykle koszta utrzymania około 6% są niższe, przeto parokanny zaprząg 1 złr 42 do 1 złr 55 kr zaś z poganiaczem 1 złr 60 do 1 złr 74 kr, w przecięciu dziennie parokanny zaprząg z parobkiem 1 złr 49 kr, parokanny zaprząg z poganiaczem i z parobkiem 1 złr 67 kr.

Obecnie koszta te w obu działach powiększyły się około 20 do 25%. Przeciętna płaca dzienna, wynosiła za dzień ciągły parokanny w dziale I^m od 1 złr 60 do 1 złr 70 kr, w dziale II^m jest najem około 6% niższy. W miarę jak się obecnie koszta utrzymania zaprzęgów powiększyły powiększyła się także cena najmu.

Pospolicie używają tu nawozu bydlęczego, produkowanego w własnym gospodarstwie, wyjątkowo tylko tylko [powtórzenie – G.Z.] nawozu z ściółki leśnej. W niektórych folwarkach t.j. Wielopolu, Witkowicach, Dąbrowej, Sepnicy i Lubzinie gipsują koniczynę. Innych sztucznych nawozów w powiecie nie używają. [s. 50] Odległe jałowe pola w obu działach które w znacznej części na przemian przez 2 lata leżą ugiorem, bywają bardzo skąpo nawożone – tak zwaną potrząską. W przecięciu przyjąć można że potrząska na 1 morgu co 4^{ty} lata wynosić może 10 ośmiocetnarowych fur. Reszta gruntów w obu dzia-

łach bywają już lepiej znawozone i otrzymują w przecięciu 5 do 6 lat około 30 dziesięcio cetnarowych, lub 40 ośmiocetnarowych fur nawozu.

Ile nawozu fur dziennie wywieść się da zależy przeważnie od odległości i położenia, niemniej od zaprzęgów i stanu dróg. Biorąc przeciętnie, można przyjąć że na odległe grunta w podgórzu wywieść można 6 do 7 cetnarowych fur dziennie 6, w piaszczystej równinie 7, na gruntach zaś bliższe, przeciętnie 8^{mio} cetnarowych fur dziennie 8. Łąki i pastwiska nie bywają nawożone. Uprawa łąk zasadza się tylko na oczyszczeniu z wiosny.

Na lepszych pastwiskach w Sędziszowie i nad potokiem Budzisz wystarczyć by mogły w czasie paszenia przez 150 dni od 1 2/5 do 1 1/2 morgów na utrzymanie 1 krowy.

Na lichszych w równinie piaszczystej, lub na grzbietach w wąwozach i uboczach w podgórzu zaledwie 9 do 12 morgów wystarczyć by mogło do wyżywienia krowy w czasie paszenia od maja do września.

12. Obrót z gruntami

Sprzedarz [sic! – G.Z.] i zakupno gruntów jest w powszechności w całym powiecie rzadka. Najczęściej zdarzało się w miastach, miasteczkach i gminach blisko tychże położonych, mianowicie w mieście Ropczycach, miasteczku Sędziszowie i w przytykających gminach Chechły, Brzezówka, Pietrzejowa i Gnojnica. Zaś w okolicy podgórskiej i górzystej (działu drugiego) w miasteczku Wielopolu i w gminach Nawsie, Rzegocinie, Brzezinach i Gliniku.

W pomienionych miasteczkach zdarzają się sprzedarze [sic! – G.Z.] parcel mniejszych objętościach, zaś w innych częściach powiatu przeważnie w okolicy górskiej (działu II^{go}) całych gospodarstw i kompleksów tabularnych.

Powody wypadków sprzedarzy [sic! – G.Z.] gruntów wyłuszczone już w punkcie 10 przy podziale ziemi, wypada tu jeszcze wspomnieć o sposunkach i powodach, które czynią cenę kupna gruntów pojedynczych, wyższą lub niższą od rzeczywistej wartości.

Do nich policzyć można że włościanin niełatwo sprzedaje posiadłość całą, lecz raczej częśćkę i to z biedy, aby uratować resztę gruntu, również te okoliczność, że ubiegających się o kupno drobnych kawałków na których by się osiedlić, lub w których by mały kapitalik ulokować mogli, jest daleko więcej niżeli ubiegających się o zakupno całych gruntów lub znaczniejszej części tychże.

Dzierżawy zdarzają się jeszcze rzadziej a powody niższych lub wyższych czynszów pojedynczych gruntów wynikają prawie z tych samych stosunków o których powyżej przy zakupnie wspomniono.

Stosownie do §§22 Ustawy z 24 maja 1869 dostarczył urząd podatkowy.

Rocznik	Liczba wypadków			Liczba wypadków		
	Kupna	Dzierżaw	Sądowych oszacowań	Kupna	Dzierżaw	Sądowych oszacowań
	w mieście Ropczycach, Sędziszowie i Wielopolu			w gminach powiatu		
1855	21	2		78	8	5
1856	31	2		43	5	3
1857	11	1		21	1	1
1858	14			10	1	8
1859	6			21	1	5
1860	12			10		2
1861	14			26		18
1862	18			11		14
1863	9	2		19	6	9
1864	8			26		9
1865	9	1		18	2	9
1866	10		1	34	1	13
1867	14			44	3	9
1868	18	2		70	3	1
1869	36			110	3	
Razem	231	10	1	541	34	106
Przypada na 1 gminę w powiecie	77	3		8		1,50
Na rok i gminę	5,1	0,22	0,0022	0,5	0,03	0,1

Z tych wypadków [sic! – G.Z.] uzupełnić się dało.

Wypadkow					
Kupna	Dzierżaw	Sądowych oszacowań	Kupna	Dzierżaw	Sądowych oszacowań
W miasteczkach			W gminach reszta powiatu		
117	9	1	416	32	5

Według wykazów urzędowo sporządzonych okazują się ceny gruntów z ostatnich 15 lat a mianowicie:

	Dystrykt									
	I ^{szy}					II ^{gi}				
	ilość		Najniższa	Najwyższa	Główna Przeciętna	ilość		Najniższa	Najwyższa	Główna Przeciętna
	Wypadków	Morgów				Wypadków	Morgów			
	Cena 1 morga					Cena 1 morga				
złr					złr					
I. Ceny kupna	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
a. przy kupnach pojedynczych parcel										
roli	69	100	27,44	200,56	101,51	86	131	21,54	205,43	58,47
łąk	10	12	130	470	124,86	9	6	116,69	262	227,26
ogrodów	5	4	108,67	291,23	227,34					
pastwisk						1	3/4		46,60	46,60
b. przy kupnach pojedynczych parcel roznego gatunku kultury	109	357	20,69	134,83	52,92	173	816	10,98	148,97	34,88
c. przy kupnach całych gospodarstw	24	357	13,10	120,52	45,50	41	485	15,96	136,11	32,59
d. przy kupnach kompleksów dóbr	1	357		77,42	77,42	5	2170	24,32	68,78	35,88
W przecięciu					63,61					36,39
II. Czynsze dzierżawne										
a. przy dzierżawach pojedynczych parcel										
roli	1	14		4,96	4,96					
łąk										
ogrodów										
pastwisk										
b. przy dzierżawach pojedynczych parcel roznego gatunku kultury	26	385	3,13	13,51	8,73					
c. przy dzierżawach całych gospodarstw	1	31		1,30	1,30	2	61	2,48	4,6	3,62
d. przy dzierżawach kompleksów dóbr	9	2676	1,9	5,34	3,45	2	383	3,98	4,57	4,28
W przecięciu					4,9					4,18

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
III. Cena oszacowania sądowego										
a. przy oszacowaniu sądowym pojedynczych parcel roli										
łąk										
ogrodów										
pastwisk										
b. przy oszacowaniu sądowym pojedynczych parcel różnego gatunku kultury										
c. przy oszacowaniu sądowym całych gospodarstw	1	26		106,63	106,63					
d. przy oszacowaniu sądowym kompleksów dóbr						6	2687			71,85
W przecięciu					106,63					71,85

Wynikłe z zestawienia i powyżej przedstawione ceny zakupna ról, łąk, ogrodów i pastwisk z powodu małej liczby przypadków i nieznacznej ich rozległości, nie mogą być prawdziwym wyrazem rzeczywistej w powiecie ceny tychże rodzajów uprawy.

Również ceny kupna winikłe z przedarzy całych gospodarstw i kompleksów tabularnych, jako też przedstawione ceny dzierżawne takichże przedmiotów, słaby dają obraz prawdziwej ceny kupna i dzierżawy w powiecie, jeżeli się zważy ze przedmioty wraz z gruntami kupione lub zadzierżawione od ogólnej ceny zakupna lub dzierżawy potrącone, z powodu znacznego upływu czasu od zawarcia kontraktów, ani się śle ocenione ani też dokładnie zapodane być mogły.

Ze zestawienia wszystkich powyżej przytoczonych czynników wpływ wywierających na dochody z ziemi w powiecie szacunkowym, okazuje się iż podział powiatu jaki Świetna Komisja powiatowa szacunkowa na posiedzeniu dnia 9 marca 1872 uchwaliła jak tu załączony wykaz uwydatnia, uwzględnił stosunki miejscowe, i ze na podstawie tegoż podziału możliwem będzie dokładne szacowanie i klasowanie.

Ropczyce dnia Stycznia 1873. Karol Grötschel ck referent ekonomiczny

Wykaz na dystrykta klasyfikacyjne podzielonych gmin

L. porządkowa	Nazwa gmin	L. porządkowa	Nazwa gmin
	I. Dystrykt klasyfikacyjny		II. Dystrykt klasyfikacyjny
1	2	3	4
1	Będziemyśl	1	Broniszów
2	Biały bór	2	Brzeziny
3	Boreczek	3	Bystrzyca
4	Borek mały	4	Glinik
5	Borek wielki	5	Gnojnica
6	Brzędówka	6	Jaszczerowa
7	Brzyzna	7	Jazowa
8	Cierpisz	8	Kalembina
9	Czechły	9	Konice
10	Czarna	10	Korzuchów
11	Dąbrowa	11	Łączki
12	Góra Ropczycka	12	Łopuchowa
13	Huta	13	Mała
14	Iwierzyce I część	14	Nawsie
15	Iwierzyce II część	15	Niedzwiada
16	Kamionka	16	Niewodna
17	Kawenczyn	17	Okonin
18	Kłęczany	18	Pstrągowa
19	Kozodrza	19	Różanka
20	Krzywa	20	Rzegocin
21	Leszcze	21	Sosnice
22	Lubzina	22	Szkodna
23	Męciszów	23	Szufnarowa
24	Nockowa	24	Tułowice
25	Ocieka	25	Wielopole
26	Olchowa	26	Wisniowa Mycielski
27	Ostrów	27	Wisniowa Szumski
28	Paszczyna	28	Zagorzyce
29	Pietrzejowa	29	Zawadka
30	Poręby		
31	Przedmieście		
32	Pustków		
33	Ropczyce		

1	2	3	4
34	Ruda		
35	Sędziszów		
36	Sielec		
37	Sepnica		
38	Skrzyszów		
39	Tuszyna		
40	Wiercany		
41	Witkowice		
42	Wolica ługowa		
43	Wolica piaskowa		
44	Zapole		
45	Zdziary		

Ropczyce, dn. 30 stycznia 1873 Grotschel, referent eko[no – G.Z.]miczny

**Wykaz następujących gmin i samoistnych obszarów dworskich
do powiatu szacunkowego w Ropczycach należące**

L. porządkowa	Nazwa gmin	L. porządkowa	Nazwa gmin ze samoistnymi obszarami dworskimi
1	2	3	4
I Dystrykt klasyfikacyjny			
1	Będziemyśl	1	Będziemyśl
2	Biały bór	2	Dąbrowa
3	Boreczek	3	Góra Ropczycka
4	Borek mały	4	Huta
5	Borek wielki	5	Lubzina
6	Brzezówka	6	Nockowa
7	Brzyzna	7	Ocieka
8	Cierpisz	8	Olchowa
9	Czechły	9	Ostrów
10	Czarna	10	Pustków
11	Dąbrowa	11	Sepnica
12	Góra Ropczycka	12	Sędziszów
13	Huta	13	Sielec
14	Iwierzyce I część	14	Skrzyszów
15	Iwierzyce II część	15	Wiercany
16	Kamionka	16	Witkowice
17	Kawenczyn		

1	2	3	4
18	Kłęczany		
19	Kozodrza		
20	Krzywa		
21	Leszcze		
22	Lubzina		
23	Męciszów		
24	Nockowa		
25	Ocieka		
26	Olchowa		
27	Ostrów		
28	Paszczyna		
29	Pietrzejowa		
30	Poręby		
31	Przedmieście		
32	Pustków		
33	Ropczyce		
34	Ruda		
35	Sędziszów		
36	Sielec		
37	Sepnica		
38	Skrzyszów		
39	Tuszyna		
40	Wiercany		
41	Witkowice		
42	Wolica łęgowa		
43	Wolica piaskowa		
44	Zapole		
45	Zdziary		
II. Dystrykt klasyfikacyjny			
1	Broniszów	1	Broniszów
2	Brzeziny	2	Brzeziny
3	Glinik	3	Bystrzyca
4	Gnojnica	4	Jaszczurowa
5	Jaszczurowa	5	Kalembina
6	Jazowa	6	Korzuchów
7	Kalembina	7	Łączki

1	2	3	4
8	Konice	8	Mała
9	Korzuchów	9	Niedzwiada
10	Łączki	10	Niewodna
11	Łopuchowa	11	Okonin
12	Mała	12	Pstrągowa
13	Nawsie	13	Różanka
14	Niedzwada	14	Szufnarowa
15	Niewodna	15	Tułowice
16	Okonin	16	Wielopole
17	Pstrągowa	17	Wisniowa Mycielski
18	Różanka	18	Wisniowa Szumski
19	Rzegocin	19	Zawadka
20	Sosnice		Razem samoistnych obszarów dworskich
21	Szkodna		
22	Szufnarowa		
23	Tułowice		
24	Wielopole		
25	Wisniowa Mycielski		
26	Wisniowa Szumski		
27	Zagorzyce		
28	Zagorzyce		
	Razem gmin 74		

Ropczyce, dnia stycznia 1873. Grötschel, referent ekonomiczny

MAPY

Sygn.	Gmina	Uwagi
1	2	3
2003	Będziemyśl	Kolor
2015	Biały bór	Kolor, dwór, browar, huta szkła
2100	Brzyzna	Folwark
2290	Chechły	Kolor, dwór, młyn
	Czarna	SPRAWDZIĆ
2093	Dąbrowa	Dwór – ładne
2371	Góra Ropczycka	Kolor, dwór, kościół, browar, cegielnia
2739	Iwierzycy I część	Dwór
2478	Iwierzycy II część (Olimpów)	Dwór

1	2	3
2456	Kawenczyn	Ładny układ wsi, stawy
2607	Klęczany	SPRAWDZIĆ
2750	Kozodrza	Dwór – Mayerhof
2984	Leszcze	Kolor
2646	Nockowa	Kolor, kościół
2722	Pietrzejowa	Kolor, ładny układ wsi
3024	Przedmieście (Sędziszowskie)	Dwór
2831	Ropczyce	Kolor, rynek, kościół
2905	Sędziszów	Kolor, rynek, klasztor, kościół
2633	Sielec	Układ – błonie – ładne
3313	Skrzyszów	Folwark
2079	Tuszyna	Kolor, dwór
3121	Wiercany	Dwór, układ wsi!
2197	Witkowice	Kościół, dwór, folwark
3479	Wolica ługowa	Kolor – ładne!
3235	Zdziary	Kolor – super układ wsi
2058	Brzeziny	Dwór
2086	Bystrzyca	Kolor, dwór
2250	Glinik	Może być – fajne
2228	Gnojnica	Dwór, soltystwo, Jaegerhaus
3056	Łączki	Kościół, układ – ładne
2992	Mała	Dwór – Mayerhof, kościół
2980	Nawsie	Folwark
2977	Niedzwiada	Kolor
2643	Niewodna	Kościół
2707	Pstrągowa	Kolor, kościół
3368	Szkodna	Kolor – ładne
2295	Szufnarowa	Kolor – ładne
2074	Tułkowice	Kolor
3130	Wielopole	Kolor, rynek, dwór, kościół, browar
3131	Wisniowa	Kolor, dwór, browar
3450	Zawadka	Kolor, dwór

Bibliografia

Archiwum Państwowe w Rzeszowie, zespół 1025: C.K. Starostwo Powiatowe w Ropczycach, sygn. 2, Opis powiatu szacunkowego ropczyckiego.

The description of the Ropczyce Poviát in 1873*Summary*

The text is an edited version of a source document from the complex no 1025 Royal and Imperial Poviát Starosty in Ropczyce, in the archives of the State Archive in Rzeszów. It was prepared by Karol Grötschel, an economic clerk in the starosty. The content deals mainly with the conditions of functioning of agriculture, the basis for the maintenance of the majority of the inhabitants of the poviát.

Key words: Ropczyce, Galicia, the State Archive in Rzeszów